

dynamik i historii jest jednostka; d) działanie jednostki motywuje wolność. Zauważa się też, że w rozpoznawaniu teorii polityki istotna jest refleksja dotycząca samej istoty pojęcia „polityka”. Przekonuje się, że dyskurs polityczny jest nieustanną walką informacyjną w sferze polityki, w trakcie której strony konfliktu dążą do zdyskredytowania partii przeciwnej w oczach społeczeństwa wykazując nieudolność, brak kompetencji w prowadzeniu, m.in. polityki w sferze wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa.

O dorobku teoretycznym aktywności badawczej w obszarze określanym jako nauce o stosunkach międzynarodowych – coraz chętniej nazywanej także internacjologią – znacznie łatwiej wypowiadać się krytycznie niż szukać w niej elementów pozytywnych. Pojęcie „stosunki międzynarodowe” budzi wątpliwości, jako że nie precyzuje bowiem pola badania.

Wobec mnogości różnych definicji polityki, zwykle przyjmuje się, że jest działalność społeczna wiążąca się zdobywaniem i pełnieniem władzy wewnątrz państwa oraz w stosunkach międzynarodowych.

Prezentowana książka zasługuje na dużą uwagę czytelniczą ze względu, m.in. na: 1. podjęcie ogólnopolskiej dyskusji na temat współczesnych kierunków rozwoju politologii; 2. wskazanie wagi ujęć teoretycznych w badaniach politologicznych; 3. określenie istoty i wagi w badaniach politologicznych paradygmatów metodologicznych; 4. podjęcie próby wpisania polskiej politologii w naukę światową. Aczkolwiek ujawnia się w wielu opracowaniach „przesyt” przywoływania literatury anglosaskiej, co jest tzw. poprawnością ideową, a pomija się polski dorobek intelektualny w rozwoju tej dyscypliny; 5. dostarczenie dyskursu intelektualnego, zwłaszcza dotyczącego „nowych” pól badawczych w zakresie nauk o polityce.

Z przekonaniem należy wyrazić opinię, że książka ta powinna znaleźć się wśród najważniejszych polskich lektur politologicznych.

Andrzej Chodubski

Tadeusz Klementewicz, *Geopolityka trwałego rozwoju. Ewolucja cywilizacji i państwa w trakcie dziejotwórczych kryzysów*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2013, ss. 505

Wśród książek ukazujących rozwój ludzkości w ramach różnych rozwiązań instytucjonalnych na dużą uwagę zasługuje prezentowane studium. Ważne kategorie poznawcze stanowią w nim: przemiany cywilizacyjne, globalizacja, recepcja intelektualna idei trwałego rozwoju. Założenia poznawcze wskazano we „Wstępie”, zatytułowanym „Cywilizacja światowa w globalnym ekosystemie. Staronowe funkcje państwa”. Wskazuje się tu, że celem książki jest prowadzenie czytelnika przez labirynt dróg rozwoju wspólnot ludzkich. Marszulec tej wędrówki wyznacza postęp w zakresie techniki i energii. Stanowią one oręż w adaptacji do lokalnych ekosystemów, czyli nadania im postaci umożliwiającej i sprzyjającej tworzeniu materialnych podstaw zbiorowej egzystencji. Podstawy te tworzy gospodarka, z właściwymi sobie sposobami łączenia bezpośredniego wytwórcy z warunkami i środkami pracy. Sternikiem procesu adaptacji było, jest i zapewne będzie państwo.

Wskazuje się, że historię ludzkości trzeba rekonstruować jako dzieje ciągle rosnącej populacji, zwiększającego się metabolizmu społecznego oraz rosnącej presji na funkcjonowanie lokalnych ekosystemów.

Wskazując na kwestie metodologiczne zauważa się, że trudności warsztatu badawczego humanisty objawiają się wyjątkowo wyraźnie, kiedy bada się proces rozwojowy w długiej skali czasowej i wielkiej przestrzennej. Ujawnia się w tym względzie potrzeba przewyciężenia XIX w. podziału nauk na: ekonomię, politologię i socjologię. Ujawnia się jednak problem integracji wiedzy, problem transdyscyplinowej strategii badania – jak łączyć rozległą wiedzę, w tym ujawniającą się w czasie i przestrzeni.

Zwolennicy ujęć makrohistorycznych zauważają np.: „historia mająca aspiracje do wielkiej syntezy nie może abstrahować od konkretnej rzeczywistości, od liczb, map, dokładnej chronologii, nie może być niesprawdzalna”. Wskazuje się też, że „odgradzanie dyscyplin od siebie nawet w formie żywoplotu, jest poważnym błędem, którego nie usprawiedliwia posiadanie tzw.

własnej metody badawczej, bo jej definicja może być szeroka” (s. 23).

Wskazuje się na wagę dostrzegania takich zależności, jak w badaniu przemian cywilizacyjnych: 1. Łączenie w procesie badawczym i procedurach badania zewnętrznych warunków działania podmiotów społecznych (struktur) i aktywności ludzi. W procesie badawczym ważne jest wyjaśnianie przyczynowe i interpretacja humanistyczna, ujawniają się zależności między strukturą a działaniem; 2. Wyodrębnianie całości – systemów. Postrzeganie różnorodnych elementów życia kulturowo-cywilizacyjnego generujących i warunkujących dane podmioty poznania; 3. Potrzeba unikania europocentryzmu, tj. konwencjonalnej wiedzy, wyrastającej na gruncie kultury i cywilizacji europejskiej; 4. Potrzeba postrzegania rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej jako procesu ciągłości i zmian; 5. Postrzegania rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej w oglądzie holistycznym (wśród uwarunkowań: ekologicznych, demograficznych, gospodarczych, politycznych, kulturowych oraz ich różnej mocy determinacyjnej).

Wykład zawarty w książce podzielono na sześć części, zatytułowanych kolejno: I Jedność w wielości. Cywilizacja światowa. Problemy transdyscyplinarnej strategii badania; II Transformacja neopolityczna. Geneza cywilizacji agrarnych; III System Wschód–Zachód bez hegemonu. Konwergencja cywilizacji agrarnych; IV Powstanie rynku światowego – pokonanie bariery oceanów przez ludzi, florę, faunę i patogeny; V Gospodarka – świat: kapitalizm przemysłowy i państwo-narodowy w fazie internacjonalizacji (XIX–XX w.); VI Ludzkość w błękitnej kropce. Ekosystem, gospodarka i polityka w cywilizacji trwałego rozwoju.

Problemy te podzielono na 17 rozdziałów zatytułowanych: 1. Refleksja nad społeczeństwem ludzkim jako integrującym się systemem; 2. Transdyscyplinowa strategia badania cywilizacji światowej – uhistorycznienie nauk społecznych; 3. Jeden gatunek – wiele populacji. Wielkie migracje międzykontynentalne; 4. Na początku był orkisz. Rewolucja neolityczna – geneza państwa; 5. Cywilizacja Środka – geneza „międzynarodowości” (3–1,5 tys. – V w. p.n.e); 6. Cywilizacje agrarne w systemie Wschód –

Zachód: biegun wschodni; 7. Biegun Zachodni – rola Morza Śródziemnego i odnogi czarnomorskiej; 8. Pośrednicy – ludy Wielkiego Stepu i Arabowie. Spotkania cywilizacji na Wielkim Stepie; 9. Punkt zwrotny – udowodnienie oceanów. Przyczyny „wielkiego rozwidlenia”; 10. W imię Boga i zysku. Nowe centrum, ekspansja handlowa i kolonialna Europy w XVI–XVIII wieku; 11. Międzynarodowa wymiana biologiczna: flora, fauna, patogeny; 12. Wielka transformacja – nowe szanse w grze z naturą i ludzką *ergodynomis*; 13. Długi wiek XX? Kryzys strukturalne społeczeństwa rynkowego – państwo sternikiem nowego ładu; 14. Pułapka Meadowska społeczeństwa przemysłowego. Teoretyczne podstawy nowego ładu i prognoza jego ewolucji; 15. Wojny klimatyczne. niesprawiedliwość w realnych gospodarkach – przyroda: ochrona globalnego ekosystemu; 16. Państwa wobec niesprawiedliwości neoliberalnego ładu. Kłopoty z nadwyżką – globalny protekcjonizm pracy i wspólnoty ogólnoludzkiej; 17. Między siłą głosu a potęgą pieniądza. Scena polityczna jako część neoliberalnego ładu.

Poszczególne rozdziały podzielono na podrozdziały, które ujawniają podstawowe zagadnienia w nich prezentowane. Układ treści zawarty w strukturze książki ujawnia wielką syntezę rozwoju politycznego ludzkości. Czytelne są w nim główne ogniwa procesu przemian dziejowych.

Wykład rozpoczyna się od przywoływania niemieckiego poety Johanna Wolfganga Goethe (1749–1832): „Nie jest jednością nic, co żywe. W wielości trwa jasność świata”. Zauważa się, że myśl ta kryje w sobie niezwykle doniosłą tezę o przyrodzie, człowieku i społeczeństwie. Wpływa ona z obserwacji, że obiekty z którymi obcuje człowiek, i których jest fragmentami stanowią złożone układy niejednorodnych elementów. Stanowią je więzi sieci, organizujących ich rolę w całości oraz ich wzajemne związki oddziaływania.

Wskazuje się, że refleksja nad przyczynami przełomowych zmian struktur życia społecznego w dotychczasowych dziejach człowieka przybrała postać wielu odmiennych schematów interpretacyjnych (s. 77).

Stawiając pytania, dotyczące zjawisk kulturowych i cywilizacyjnych, zwraca się np. uwagę

na źródła dominacji Europy, przynajmniej przez minione dwa stulecia. Wskazuje się, przywołując myśl intelektualistów *world history*, iż kluczowym czynnikiem była potęga militarna (s. 117). Poszukuje się odpowiedzi na pytanie: kiedy rozpoczęła się dziejowa misja kapitalizmu w stworzeniu nowej całości społecznej – gospodarki świata? Zdaniem wielu badaczy zaczęła się ona w XVI w. w wyniku połączenia dwóch mechanizmów: kapitału – niekoniecznie kupieckiego – i zmechanizowanej produkcji fabrycznej. To doprowadziło do transformacji, czyli pojawienia się siły roboczej niedysponującej własnymi środkami produkcji.

Wskazuje się państwo, że począwszy od rewolucji neolitycznej odgrywa rolę współkreatora jakościowej transformacji danego społeczeństwa. Można stawiać hipotezę, że w rozwiniętej fazie globalizacji układem sterowniczym może być tylko jakaś forma globalnego rządzenia. Poszukiwanie instytucjonalnego kształtu dla światowego przywództwa to jeden z globalnych problemów współczesności, a zarazem jedno z głównych wyzwań politologii; państwo nadal stanowi niezbędny składnik warunku wystarczającego jakościowej zmiany współczesnych społeczeństw narodowych oraz społeczeństwa światowego (s. 120).

Przypomina się, że nowoczesny człowiek anatomicznie narodził się w Afryce między 200 a 100 tysiącami lat temu. Australopiteki żyły w równowadze ze swoim środowiskiem. Nowy sposób życia wymagał udoskonalenia techniki narzędziowej w związku z polowaniami i obróbką mięsa. W nową fazę ewolucji wkroczył człowiek, gdy wykorzystując potencjał psychomózgowy, zwiększył zasięg swego oddziaływania na przyrodę.

Człowiek jest rozpięty między naturą (zaprogramowaniem genetycznym) a kulturą. Agresywność (wewnątrzgatunkowa) mężczyzn jest swoistością biologii społecznej człowieka. Skłonność do ryzykownych zachowań wobec przedstawicieli własnego gatunku wiąże się z posiadaniem tych cech i zasobów, które mogą je zapowiadać (walka o to, by nie zostać wykluczonym z procesu reprodukcji).

W prezentacji cywilizacji w systemie Wschód – Zachód dostarcza się bogatej wiedzy o specyfice kształtowania się ich odrębności w podzia-

łach przestrzennych, m.in. syntetycznie scharakteryzowano Chiny, Indie, region Indochin i Archipelagu Malajskiego; w przestrzeni europejskiej – Grecji, Fenicji, Imperium Romanum, Cesarstwa Wschodniorzymskiego; a następnie tzw. spotkania na Wielkim Stepie – Jedwabne szlaki, arabski most świata, protopaństwa na skraju pustyni i wilgotnego lasu (Afryka).

Za punkt zwrotny w rozwoju cywilizacyjnym świata uznaje się wielkie odkrycia geograficzne – europejską ekspansję interkontynentalną. W XVI–XVII w. z dużą siłą ujawniła się ekspansja handlowa i kolonialna. Odkryciem nowych szlaków handlowych i nowych ziem od początku towarzyszyła tendencja do ustanowienia monopolu na handel poszczególnymi towarami oraz do zagwarantowania zbrojnej ochrony tego monopolu (s. 231).

Wskazuje się, że ważnym składnikiem rozwijających się relacji handlowych i kulturowych między cywilizacjami agrarnymi były wędrowki genów zwierząt hodowlanych i roślin uprawnych. Z żeglarzami i osadnikami przybyły chwasty. Z europejskich pól i ogrodów wyemigrowały m.in. babka zwyczajna, perz, rdest ptasi, tasznik pospolity, mniszek lekarski, mlecz zwyczajny, pokrzywy, bylica, piołun, rumian psi (s. 241). A też „wędrowały” choroby, epidemie.

Punktem zwrotnym na drodze do cywilizacji światowej było powstanie nowego typu społeczeństwa – społeczeństwa rynkowego. Było ono tryumfem kreatywności, jak i zachłanności człowieka. Powołaniem nowego społeczeństwa stało się wykorzystywanie zasobów przyrodniczych i ludzkich całego świata dla zwiększenia akumulacji oraz skokowy wzrost produktywności pracy z wykorzystaniem nauki. W rezultacie – dzięki nowym środkom transportu – parostatom, statkom z silnikami wysokoprzężnymi, w końcu samolotom – wszystkie kontynenty, a nawet zakątki ziemi zostały oplecione sieciami, po których krążyły towary, ludzie i informacje. W wykładzie dostarcza się usystematyzowanej wiedzy o kierunkach przemiana w życiu gospodarczym i politycznym świata w XIX i XX w. Wskazuje się na umiędzynarodowienie procesów produkcyjnych, interesy inwestycyjne, uzależnienie gospodarek narodowych od dostaw surowców i żywności, jak też powiązań kapitałowych i kooperacyjnych.

Zauważa się, że globalizacja nie zmieniła całkowicie roli geografii i mapy. Zjednoczona i zunifikowana przestrzeń ekonomiczna, polityczna i kulturowa prowadzi jednak do odtworzenia, w nowej formie, struktury charakterystycznej dla świata kapitalistycznego, czyli stopniowej hierarchizacji, obecnej w systemie państw narodowych (s. 338).

Współcześnie nośną ideą rozwoju jest zrównoważenie. Ważne jego elementy stanowią: praca ludzka, kapitał rzeczowy, zasoby naturalne. Na zasoby naturalne (czyli kapitał przyrodniczy) składają się: zasoby odnawialne, nieodnawialne, *quasi*-niewyczerpywane, w tym wszystkie ich funkcje podtrzymujące egzystencję *homo sapiens*, takie jak wartości środowiskowe (surowce, gleba, woda, powietrze, bioróżnorodność).

W rozwoju cywilizacyjnym ważną rolę pełnią rozwiązania prawne. O ochronie bioróżnorodności istotną jest obecnie konwencja o różnorodności biologicznej, uchwalona w 1992 r. w Rio de Janeiro.

Nośną kwestią w przemianach cywilizacyjnych jest globalne ocieplenie klimatu. W wykładzie dostarcza się bogatej warstwy wiedzy deskryptywnej i eksplanacyjnej o zjawisku i procesie. Zakłada się, że temperatura powietrza przy Ziemi wzrośnie do końca XXI w. o maksymalnie 4 stopnie Celsjusza, przy czym klimat będzie zróżnicowany regionalnie (s. 383).

Zauważa się, że przy rozwiązywaniu problemów globalnych pojawia się trylemat. Wskazuje się że nie da się realizować jednocześnie trzech celów przyświecających państwom rozwiniętym: ścisłej integracji międzynarodowej, suwerenności i ustroju demokratycznego (s. 401). Istota rozwiązania tego trylematu leży w podwójnej, a zarazem pełnionej równocześnie funkcji państwa. Musi ono poddać regulacji – dzięki demokratycznej legitymacji – rynek narodowy; nie może jednak tego czynić samodzielnie, bez współpracy z pozostałymi państwami. Aczkolwiek narodowe strategie gospodarcze dyktowane są odmiennymi potrzebami i warunkami osiągnięcia makroekonomicznych celów.

Zauważa się, że jednym ze sposobów uzależnienia państwa od biznesu jest finansowanie kampanii wyborczych, których koszty tworzą wydatki na marketing polityczny. Wobec mediatyzacji polityki musiały wzrosnąć nakłady na profesjonalne uprawianie.

W refleksji uogólniającej stwierdza się, m.in. że do *wielkiego rozwidlenia* w rozwoju cywilizacyjnym doszło w XIX w. Do tego potrzebne były osiągnięcia pierwszej i drugiej rewolucji przemysłowej: technika, energia i rynek, które dopiero wówczas osiągnęły jakościową prze wagę. Nie dokonałoby się to bez penetracji gospodarczej (dominacja i kolonializm, *free-trade imperialism*) wspieranej militarnie i ideologicznie (dominacja i rasizm). W procesach jakościowej zmiany organizacja państwa odgrywa rolę sternika nowego ładu instytucjonalnego począwszy od rewolucji neolitycznej. W rozwiniętej fazie globalizacji, układu sterowniczym może być tylko jakaś forma globalnego rządzenia. Trwa poszukiwanie instytucjonalnego kształtu dla światowego przywództwa. Państwo zatem to niezbędny składnik warunku wystarczającego jakościowej zmiany. W obliczu powszechnego długotrwałego kryzysu pojawi się przyzwolenie na radykalną rekonstrukcję i zmianę strategii gospodarczej, zmianę porządku produkcji czy systemu regulacji i perspektywy narodowej na globalną.

Analiza ujęcia metodologicznego, dostarczonego materiału faktograficznego w długim horyzoncie czasu oraz interpretacja politologiczna zjawisk i procesów przemian przekonują, że siłą sprawczą ujawniania się różnych ogniw życia kulturowego, ich rozwoju i obumierania są ogniwa rozwoju cywilizacji. Wartość prezentowanej książki zawiera się przede wszystkim w: 1. wykazaniu wagi stosowania interdyscyplinarności nauk w rozpoznawaniu rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej; 2. określeniu specyfiki perspektywy teoretycznej badania transdyscyplinarnego zjawisk i procesów kulturowo-cywilizacyjnych; 3. wskazaniu na osi czasu ogniw przemian cywilizacyjnych oraz określeniu ich doniosłości dziejowej; 4. zaprezentowaniu refleksji intelektualnej nad rozwojem ludzkości i uwarunkowaniu jej aktywności kulturowo-cywilizacyjnej; 5. wskazaniu też o perspektywach cywilizacji światowej.

Książka wzbogaca wiedzę o ewolucji cywilizacji i państwa. Zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelniczego, a w tym badaczy zagadnień globalnych.

Andrzej Chodubski